

Opetusministeriö

Undervisningsministeriet

Kulttuuri

Kirjaston kehittämisohjelma 2006–2010

Kirjasto maaseudun ja taajamien monipalvelukeskuksena

Opetusministeriön julkaisuja 2006:44

Kirjaston kehittämisohjelma 2006–2010

Kirjasto maaseudun ja taajamien monipalvelukeskuksena

Opetusministeriön julkaisuja 2006:44

Opetusministeriö • Viestintäkulttuuriyksikkö

Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan osasto 2006

OPETUSMINISTERIÖ

Undervisningsministeriet

MINISTRY OF EDUCATION

Ministère de l'Éducation

Opetusministeriö

Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan osasto

PL 29, 00023 Valtioneuvosto

<http://www.minedu.fi>

<http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut>

Taitto: Osmo Leppälä / St. MIR

Kuvat © Opetusministeriö

Lönnberg Painot Oy 2006

ISBN 952-485-234-9 (nid.)

ISBN 952-485-235-7 (pdf)

ISSN 1458-8110

Opetusministeriön julkaisuja 2006:44

Sisältö

Lukijalle	6
Tiivistelmä	8
Muutokset yhteiskunnassa	10
Kirjaston vaikuttavuus	15
Kirjastot muutoksen edelläkävijöinä	17
Kirjastojen erityisasiantuntijat ja moniosaajat	17
Kirjastoasiointi	18
Kirjasto monipalvelukeskuksena	20
Kirjasto oppimisympäristönä	22
Maaseudun kirjastopalvelujen verkottuminen	24
Haasteet	27
Kirjastoammatillinen osaaminen	27
Kirjasto tietoyhteiskuntataitojen edistäjänä	28
Kirjasto tilana	29
Koulun ja kirjaston yhteistyö	31
Seudullisuus	31
Kirjastot kunta- ja palvelurakennemuutoksessa	33
Toimenpiteet väestön sivistystason ja tietoyhteiskuntataitojen turvaamiseksi	35
Liitteet	38
Pohjoismaiden kirjastoverkot ja hallintorakenteet muutoksessa	38
Kirjastostrategia 2010:n ydinkohdat	40
Kirjastopoliittisen ohjelman 2001-2004 ydinkohdat	41
Tilastotietoja	42

Lukijalle

Kirjaston kehittämisohjelma 2006-2010 on jatkoa ”Kirjastostrategia 2010, opetusministeriön linjaukselle tiedon ja kulttuurin saatavuuden turvaamiseksi”, jossa valtakunnalliset peruslinjaukset on jo tehty. Se on myös vastaus Maaseutupoliittisen ohjelman 2006-2010 toimenpide-ehdotukselle kehittää ”maaseudun kirjastoja kulttuuri-, tieto- ja toimintakeskuksiksi kehittämisohjelmalla”.

Tämän julkaisun tavoitteena on selkeyttää kirjastojen tulevaisuuden roolia ja merkitystä sekä liittää kirjasto tiiviimmin alueiden keskeiseksi toimijaksi ja osaksi elinvoimaista maaseutua. Kirjastot voivat rakentaa maaseudun tulevaisuutta palveluilla, joita mikään muu instituutio ei tuota. Maaseudun elinvoimaisuudelle ja houkuttelevuudelle, väestön syrjäytymisen ja polarisoitumisen ehkäisemiselle ajantasaisilla ja monipuolisilla kirjastopalveluilla on ratkaiseva rooli.

Kirjaston kehittämisohjelmassa on tuotu esiin vaihtoehtoisia toimintamalleja etenkin maaseudun ja taajamien kirjastopalveluihin olivatpa yhteiskunnassa tapahtuvat muutokset mitä tahansa.

Tavoitteena on, että maaseudulle ja keskusten reuna-alueille varmistetaan sama sivistyksen, tiedon ja kulttuurin saatavuus kuin kaupungeissa. Ohjelman taustalla ovat väestö- ja käyttäjätarpeiden muutokset, elämäntyylien ja elämänpolkujen monipuolistuminen sekä seudullisen yhteistyön syventäminen.

Opetusministeriö teki syksyllä 2005 kyselyn kaikkien kuntien kirjastoille maaseudun kirjastopalvelujen sekä maakuntakirjastojen ja vapaaehtoisten seudullisten kirjastoryhmittymien palvelujen tulevaisuudennäkymistä. Yli 200 kuntaa vastasi kyselyyn.

Erillisellä kyselyllä selvitettiin lisäksi kirjastojen ja alan koulutuksesta vastaavien korkeakoulujen ja oppilaitosten mielipiteitä kelpoisuusvaatimuksista. Tekstin valmisteluvaiheessa on kuultu kirjastoja ja laajaa yhteistyöverkostoa. Luonnosta on käsitelty maan eri osissa pidetyissä seminaareissa. Näin ohjelman painopisteille ja esitetyille toimenpide-ehdotuksille on saatu mahdollisimman laaja tahtotila.

Toimintaympäristön ennakointi pohjautuu valtioneuvoston ennakointiverkoston 19.12.2005 laati-

malle julkaisulle ”Toimintaympäristökuvaus ministeriöiden tulevaisuuskatsausten taustaksi”, Tilastokeskuksen julkaisuihin ja Maaseudun tulevaisuuden kasvuklusterit -tutkimusraporttiin.

Kiitos kaikille ohjelman tekemiseen osallistuneille! Yleinen maaseudun väestö- ym. muutoksia koskeva osuus pohjautuu Tarja Mäkisen teksteihin. Ohjelmassa on hyödynnetty kirjastojen vastauksia ja kommentteja sekä Päivi Almgrenin opinnäytetyötä. Ohjelman tekemisen eri vaiheissa ovat avustaneet Tuula Haavisto ja Carita Lindholm.

Ohjelma ja kirjastojen vastaukset ovat luettavissa os.: <http://www.minedu.fi/OPM/Kirjastot> -> Linkit ja hankkeet

30.9.2006 Kirsti Kekki

Tiivistelmä

Kirjastojen menestyksen taustalla on kirjastoammatillinen osaaminen ja ennakkoluuloton tarttuminen uusiin haasteisiin. Kirjastot ovat aina olleet Suomessa kiinteä osa yhteiskunnan kehitystä. Ajantasaisen kirjaston palvelutaso tekee osaltaan mahdolliseksi opiskelun, ammatinharjoittamisen, etätyönteon ja muut tietointensiiviset toimet myös maaseudulla. Kirjasto luo pohjan laaja-alaiselle sivistykselle. Työ- ja elinkeinoelämä tarvitsevat sivistyneitä työntekijöitä.

Seudullinen yhteistyö sekä verkko- ja mobiilipalvelut täydentävät, mutta eivät korvaa fyysisiä kirjastotiloja eivätkä kirjastoammatillisen henkilöstön tarvetta. Väestön koulutustason nousu edellyttää riittävästi kirjastoalan korkeakoulutettua henkilöstöä etenkin maaseutualueilla, joissa ei ole muita tietopalvelutoimijoita.

Kirjastopalvelut ovat peruspalveluja. Vaikka kirjastot toimivat jo nyt monipalvelukeskuksina, niiden ensisijainen tehtävä on toimiminen kirjastona ja ydintehtävä on kirjasto-osaaminen. Kirjastojen tehtäväkenttä on laajentunut ja tullut entistä vaativammaksi. Monipuolistuneista tehtävistä huolimatta käyttäjät ja sidosryhmät odottavat kirjastoilta ennen kaikkea niiden ydiosaamista. Kirjastohenkilöstön

korkeasta osaamisen tasosta hyötyvät kaikki. Ajantasainen osaamisen taso ja infrastruktuuri ovat kilpailukyvyyn edellytykset maaseudulla.

Kirjastojen vaikuttavuutta ei voida mitata vain kirjalainojen tai fyysisten käyntien perusteella. Suuri osa kirjastoaineistosta on vain sähköisessä muodossa. Verkkopalvelut ovat nousseet tasavertaisiksi perinteisen kirjastotyön ja -palveluiden rinnalle. Tilojen käyttö on monipuolistunut internetin myötä. Tutkimusten mukaan kirjastot tuovat ajallista ja rahallista hyötyä.

Kirjastopalvelujen laadun ensimmäinen ehto on koulutettu henkilöstö. Verkkopalvelujen tekeminen ja niiden käytön opastaminen vaativat ajantasaista osaamista. Myös maksullisten erikoispalvelujen tekeminen vaatii korkeaa ammattitaitoa. Koulutettu alan henkilöstö pystyy paitsi erikoistumaan, myös laajentamaan yhteistyötä muiden toimijoiden kanssa.

Ilman lisätoimenpiteitä väestön polarisoituminen lisääntyy, oppiminen eriarvoistuu, uusien kansalaistaitojen omaksuminen hidastuu ja lukutaito heikkenee. Kirjastopalveluihin suunnattu lisätuki on pitkäjänteistä ja vaikutuksiltaan moninkertaista. Se on huomattavasti taloudellisempaa kuin syrjäytymisestä aiheutuneiden ongelmien hoito, kattavan koulukirjastoverkon kokonaan uudelleen rakenta-

minen tai uusien instituutioiden perustaminen. Se on myös kirjastopalvelujen laadulle ja saatavuudelle välttämätön.

Kirjasto myös vähentää alueellista epätasa-arvoa tiedonsaannissa toimien sekä fyysisenä tilana että virtuaaliverkkona. Alue on näin laajentunut kattaamaan oman fyysisen alueen lisäksi koko maailman ja sen kulttuurit. Kaikkialla maailmassa on havaittu, että fyysisten kirjastotilojen käyttö ja tarve ovat lisääntyneet virtuaalisten palvelujen myötä. Kirjastot toimivat alueidensa yhteisöllisinä keskuksina. Euroopassa perustetaankin nykyisin lisää lähikirjastoja. Ne ovat tärkeimpiä avoimia, ei-kaupallisia kohtauspaikkoja, joihin jokainen voi tulla omana itsenään. Kun ongelmana on löytää tärkeä tieto suuresta informaatiomassasta, kirjaston tarjoama opastus helpottaa tiedon saatavuutta.

Kirjasto-ohjelman visio 2010

- Kansalaiset ovat tasa-arvoisia tiedon, sivistyksen, kulttuurin ja uusien kansalaistaitojen saatavuuden suhteen. Saatavuudella tarkoitetaan etenkin ammattimaisen opastuksen saatavuutta.
- Laatu ja luotettavuus ovat kirjastopalveluiden tunnusmerkkejä. Samoin ajantasaisuus, monipuolinen aineisto, monikanavaiset palvelut ja palvelujen räätälöinti yhdessä asiakkaan kanssa.

- Kirjastot levittävät ympäristöönsä hyvinvointia monipalvelukeskuksina ja toisaalta erikoistuneina lähikirjastoina ja kirjastoautopalveluina.
- Kirjasto on tieto- ja tulevaisuuden ubiikki-yhteiskunnassa keskeinen toimija.

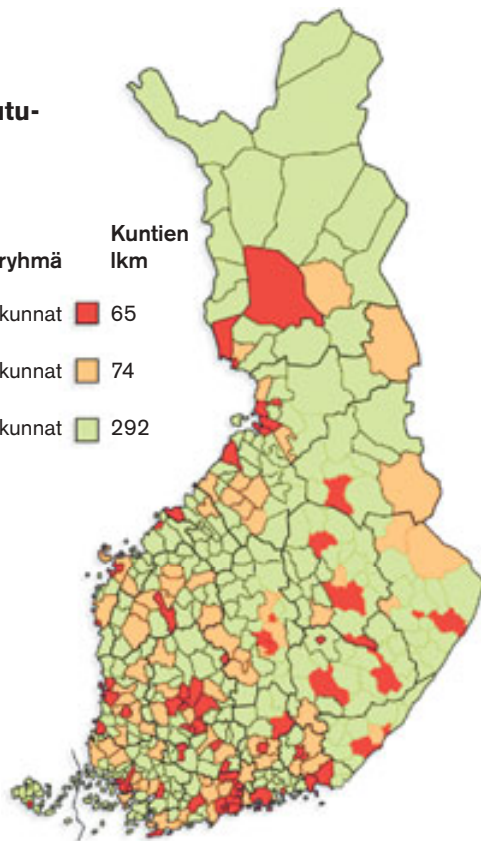
Keskeisimmät toimenpiteet

- Lisätään kirjastoammatillista korkeakoulutettua henkilöstöä. Täydennyskoulutus on jatkuvaa.
- Kirjastot moninaistuvat ja toisaalta erikoistuvat entistä enemmän.
- Otetaan huomioon kirjastojen laajentuneet tehtävät ja lisääntyneet laatuvaatimukset resursoinnissa.
- Selvitetään logistiikkaongelmat valtakunnallisesti ja alueellisesti.
- Lisätään poikkihallinnollista täydennyskoulutusta, esim. kirjastopedagogiikkaa ja maaseudun eri toimijoiden yhteistä täydennyskoulutusta.
- Tehdään kokonaisselvitys kirjastopalvelujen vaikuttavuudesta alueen eri toimijoihin.
- Palkitaan kuntia, jotka panostavat laatukirjaston kehittämiseen.

Muutokset yhteiskunnassa

**Suomi on
EU:n maaseutu-
mais in maa**

Kuntaryhmä	Kuntien lkm
Kaupunkimaiset kunnat	65
Taajaan asutut kunnat	74
Maaseutumaiset kunnat	292

Suomen asutus on historiallisista syistä hajallaan. Perusinfrastruktuuri on rakennettu lähes koko maahan. Edellytykset asumiseen eri puolilla maata ovat olemassa. Suomessa paitsi perustuslaki niin myös kirjastolaki takaavat jokaiselle kansalaiselle yhtäläiset mahdollisuudet kehittää itseään varallisuudesta tai asuinpaikasta riippumatta.

Viime vuosina väestön kasvua on tapahtunut kaupunkien läheisellä maaseutualueilla (89 kuntaa) ja toisaalta harvaanasutuilla alueilla (143). Sen sijaan väestö on vähentynyt ydinmaaseutualueilla (142). Kaupunkeja on 60.

Maaseudun kehityksessä on tapahtunut merkittäviä muutoksia. Viljelijäväestön määrä on romahdusmaisesti laskenut, loma-asukkaiden ja osa-aika-asukkaiden määrä taas puolestaan on kasvanut. Kaupunkilaiset ovat osan aikaa vuodesta maalla. Laajakaistayhteydet ulottuvat ympäri maata ja maaseutua. Tietoliikenneyhteyksien hyödyntäminen on arkipäivää myös maaseudulla. Yhdysvalloissa ja Euroopassa tunnetaan myös ns. vastakaupungis-

Väestöennuste alueittain 2006-2025

Asukasmäärä, ennuste vuoteen 2025	2006	2010	2015	2020	2025
Kaupunkimaiset kunnat	3 296 063	3 359 035	3 425 852	3 476 168	3 509 834
Taajaan asutut kunnat	887 341	891 740	897 221	903 000	906 488
Maaseutumaiset kunnat	1 076 702	1 058 881	1 042 458	1 032 398	1 024 224

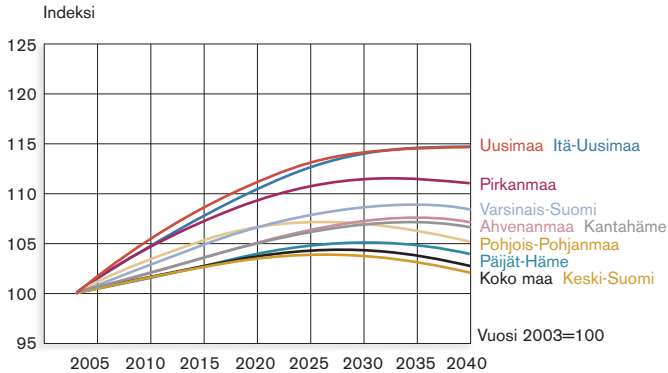
Asukasmäärän muutos vuoteen 2006 nähden	2006	2010	2015	2020	2025
Kaupunkimaiset kunnat	17 115	80 087	146 904	197 220	230 886
Taajaan asutut kunnat	1 061	5 460	10 941	16 720	20 208
Maaseutumaiset kunnat	-5 084	-22 905	-39 328	-49 388	-57 562

Lähde: Tilastokeskus

tuminen: tietyn ”kylläisyyspisteen” saavuttamisen jälkeen muuttoliike voi ainakin osittain vaihtaa suuntaa. Vastapainona kaupunkien ruuhkautumiselle, hintojen nousulle, turvattomuudelle ja vastaaville ilmiöille maaseudun vetovoima rauhallisena ja laadukkaana asuinympäristönä lisääntyy. Muuttoliike tuo maaseudulle myös uutta kansalaistoimintaa. Maaseudun elämyksellinen hyödyntäminen, maaseudun sekä luonnon tuotteistaminen koti- ja ulkomaisille asiakkaille ovat niinkään jo toteutuneita asioita (Siiskonen 2005).

Työ ja opiskelu ovat koko ajan muutoksessa. Ympäristöt, tavat ja välineet muuttuvat, avoimuus

Tilastokeskuksen tilastollinen kuntaryhmitys: Maaseutumaisia kuntia ovat kunnat, joiden väestöstä alle 60 % asuu taajamissa ja suurimman taajaman väkiluku on alle 15 000. Taajaan asuttuja kuntia ovat kunnat, joiden väestöstä vähintään 60 %, mutta alle 90 % asuu taajamissa ja suurimman taajaman väkiluku on vähintään 4 000 mutta alle 15 000. Kaupunkimaisia kuntia ovat kunnat, joiden väestöstä vähintään 90 % asuu taajamissa tai suurimman taajaman väkiluku on vähintään 15 000.

Positiivisen väestönkehityksen
maakunnat ennusteen mukaan 2004-2040
(Lähde: <http://www.stat.fi/til/vaenn/index.html>)

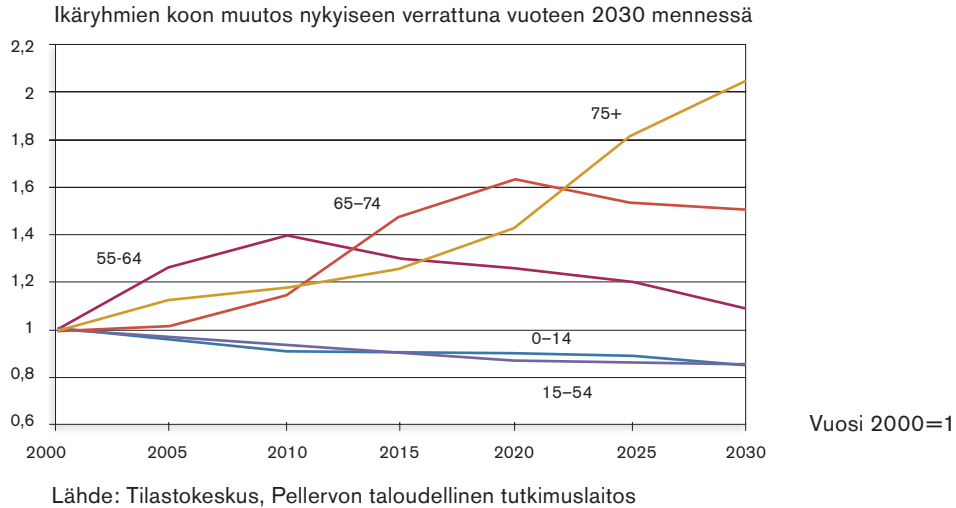
ja joustavuus kasvavat. Internetin rooli korostuu samalla kun tekniikka muuttuu helpokäyttöisemmäksi, siirtonopeus ja siirtämisen laatu kasvavat. Multimedia kehittyy langattomaksi ja liikkuvaksi, monentyyppiset yhteydet avaavat uusia mahdollisuuksia myös vuorovaikutteisuuksille. Kehitty toisiaan täydentäviä ja vaihtoehtoisia oppimis- ja työntekomahdollisuuksia. Missä on toimivat tietoliikenneyhteydet, siellä voi opiskella ja tehdä entistä useampaa erilaista työtä. Tieto- ja viestintätekniikkaa käytetään yhä enemmän tiedonhakuun ja ongelmanratkaisuun.

Hyvinvointipalvelujen tarve kehittyy eri tavalla eri alueilla. Elämäntyyli moninaistuu. Elämänpolut

monipuolistuvat: työn ja opiskelun jaksot voivat vaihdella koko elämän ajan, samoin asuminen eri paikoissa ja maissa. Ei ole ikäkausittain ennustettavissa olevaa elämäntyyliä. Elämänarvot ja -valinnat eriytyvät yksilöiden ja ryhmien välillä.

Eliniän edelleen pidetessä ikääntyneiden elämäntapa, ajankäyttö ja rooli yhteiskunnassa voivat muuttua huomattavasti. Ikääntyneiden toimintakyky on parantunut viime vuosikymmenien aikana ja sen odotetaan parantuvan edelleen. He ovat elämäkokemuksineen ja taitoineen myös yhteiskunnan merkittävä voimavara. Monilla ikääntyneillä on hyvät mahdollisuudet olla arjen apuna lähiyhteisölleen ja osallistua aktiivisesti yhteiskunnan toimintaan.

Suomen vanhuspolitiikan keskeinen tavoite on, että ikääntyneet voisivat elää tutussa elinympäristössään niin pitkään kuin mahdollista. Jopa 16 % Suomen suurimmilla keskuseuduilla asuvista tulevista eläkeläisistä aikoo muuttaa maalle. Lisäksi viidennes aikoo merkittävästi lisätä kakkosasumistaan maaseudulla (Nivalainen & Haapanen, 2002). Ikääntyvät työssä käyvät sekä jo eläkkeelle siirtyneet hakeutuvat kotiseuduilleen ja suvun juurille. Kuntien on pystyttävä turvaamaan myös näille asukkaille tyydyttävä palveluvarustus sekä fyysiset ja tietoliikenneyhteydet.

Etenkin maaseudulla kirjastojen rooli sivistys- ja osaamiskeskuksena korostuu. Nykyaikaisella palvelutarjonnallaan ne vastaavat luovan yhteiskunnan osaamistarpeisiin. Kirjastot tarjoavat puolueettoman foorumin kaikissa elämäntilanteissa ja -vaiheissa eläville ihmisille. Kirjasto voi tarjota uusia asiointitapoja ja asiakaspalvelumalleja eläkkeelle siirtyneille sekä muille eri elämäntilanteissa oleville. Kirjastot vaalivat kansallista identiteettiä, kotimaisia kieliä, kirjallisuutta sekä monikulttuurisuutta.

Maaseudun vaihtoehdoisen kehityksen voi laukaista jokin yhteiskunnallinen trendi, tai sitä voi rakentaa tietoisesti. Kirjastopalvelujen kehittäminen sopii luontevasti osaksi näitä suunnitelmia.

Ennakoimattomatkin asiat voivat vaikuttaa muutoksen suuntaan. Esimerkiksi energian kallistuminen ja kuljetuskustannusten nousu saattavat johtaa lähialueiden omien tuotteiden ja palvelujen kysynnän nousuun.

Kirjaston vaikuttavuus

Koko maan, ja erityisesti maaseutualueiden, positiivinen kehitys edellyttää tietoista toimintaa, jossa voimavarat otetaan käyttöön uudella tavalla. Kirjasto hyvin koulutettuine henkilökuntineen, ajantasaisine aineistoineen ja laitteineen on maaseutupaikkakunnilla vahva tekijä ja vetovoima, joka antaa erilaisille toimijoille ainutlaatuista tukea. Kirjasto on kiistatta kuntalaisten eniten käyttämiä palveluita, joka tavoittaa kaikki ikäluokat ja on vaikuttavuudeltaan ympäristössään ainutlaatuinen.

Muutokset tekniikassa ja viestinnässä, väestön ikärakenteessa, työvoiman liikkuvuudessa ja asumisessa vaikuttavat kaikki kirjastoihin. Mikäli kirjastot pystyvät vastaamaan väestömuutoksiin ja käyttäjien muuttuviin tarpeisiin, niiden merkitys kasvaa, monipuolistuu ja yhteiskunnallinen vaikutus korostuu. Internet ja eri hakupalvelut (”googlaus”) eivät ole vähentäneet kirjastojen merkitystä. Kehitys on päinvastainen.

Väestön sivistystason sekä perinteisen ja informaatiolukutaidon ylläpitämisessä kirjasto on vaikutukseltaan laajin ja tärkein instituutio. Kirjastot rakentavat tietoisesti kokoelmaansa. Ne ovat ainoita paikkoja, joissa on saatavilla laajasti kaunokirjallisuutta.

Kirjastotyön sisällöllistä vaikuttavuutta on tutkittu erityisesti Britanniassa ja Yhdysvalloissa. Vaikuttavuudella tarkoitetaan tässä muutosta, jonka kirjaston käyttö saa aikaan ihmisten taidoissa, tiedoissa, asenteissa, käyttäytymisessä, elämäntiloissa ja asemassa. Tulos voi olla esim. parempi lukutaito, paremmat edellytykset huolehtia terveydestään tai opiskelun aloittaminen.

Esimerkiksi Britannian yleisten kirjastojen vaikutusmittareiksi vuosille 2005-2006 valittiin viisi arvioitavaa aluetta. Niiden avulla selvitettiin, miten kirjastot auttavat osaltaan toteuttamaan keskus- ja paikallishallinnon yhteisesti hyväksymät priori-

teetit, joita ovat paikallisyhteisöjen taloudellisen elinvoimaisuuden edistäminen, terveempien elämäntapojen edistäminen ja terveydellisen epätasa-arvon vähentäminen, lasten, nuorten, riskiperheiden ja ikääntyneiden elämänlaadun parantaminen sekä koulujen tason nostaminen ja turvallisemmat ja vahvemmat yhteisöt.

Kirjastojen taloudelliset vaikutukset

Uutta tietoa kirjastojen taloudellisesta ja muusta vaikeavuudesta on saatavilla mm. Norjasta ja useista englanninkielisistä maista, joissa asiaa on tutkittu viimeisen 5-10 vuoden aikana.

Näiden tutkimusten mukaan jokainen kirjastoon sijoitettu rahayksikkö tuo 4-6 rahayksikköä takaisin. Summa vaihtelee kirjastotyypeittäin ja -toiminnoittain. Suomalaisille yleisille kirjastoille kiinnostavin tutkimustulos löytyy Norjasta. Svanhild Aabø päätyi väitöskirjassaan siihen, että yleisten kirjastojen tuottosuhte on Norjassa nelinkertainen. Aabøn mukaan moni norjalainen on valmis maksamaan kirjastoista myös silloin kun ei itse niitä käytä. He pitivät tärkeänä, että palvelu on verojen muodossa tarvitseville tarjolla.

Floridan yleisistä kirjastoista tehtyjen tutkimusten mukaan jokainen kirjastoon sijoitettu dollari tuo 6,54 dollaria takaisin. Kirjastojen vaikutus näkyy

työpaikkojen lisääntymisenä, tulojen nousuna ja Floridan kansantuotteen kasvuna. Jokaista 6500 dollarin kirjastosijoitusta kohti syntyi yksi työpaikka. Osavaltion bruttokansantuotteen arvioitiin olevan kirjastojen ansiosta neljä miljardia dollaria isompi kuin se muuten olisi. Kansalaisille kirjasto tuottaa myös ajallisia ja rahallisia hyötyjä. Kirjaston laskettiin säästäneen floridalaisille muuttaman vuoden aikana 57.6 miljoonaa tuntia ja 2.4 miljardia dollaria.

Pohjois-Carolinassa julkaistiin v. 2005 kolmen yliopiston yhteistutkimus, jonka mukaan kirjastoon sijoitettu verodollari synnyttää noin 4,5-kertaisen hyödyn. Lisäksi vastaajat arvioivat lukuisia muita kirjaston merkityksiä. Vastaajista 92 % kertoi kirjaston lisäävän yleistä elämänlaatua ja 73 % edistävän henkilökohtaista kasvua. Kirjaston läheisyys nostaa kiinteistön arvoa 47 %:n mukaan.

Kanadassa on tutkittu, miten kirjaston sijainti heijastuu ympäröivään taloudelliseen toimeliaisuuteen. Kirjastokävijöistä 75 % käy myös läheisissä liikkeissä, joille näin kertyy peräti 500-600 dollarin vuotuiset lisätulot asiakasta kohti. Samantyyppisiä kokemuksia on Iso-Britanniassa: erään ostoskeskuksessa sijaitsevan kirjaston väliaikainen sulkeminen laski ostoskeskuksen liikevaihtoa selvästi.

Kirjastot muutoksen edelläkävijöinä

Kirjastojen erityisasiantuntijat ja moniosaajat

Osaava henkilöstö on edellytys kirjasto- ja tietopalvelujen laadulliselle kehittämiselle. Kirjasto-osaamisen kysyntä on kasvanut. Tiedonhallinta, aineiston ja tiedon etsiminen, valinta, hyödyntäminen ja arviointi ovat kirjastojen ydinosaa. Kansalaiset hakevat ns. helppojen kysymysten vastaukset nykyään internetistä. Sen lisäksi tarvitaan ongelmanratkaisuun liittyvää tiedonhakua sekä tiedon asiantuntijan apua.

Kirjaston henkilökunta auttaa käyttäjää löytämään hänelle parhaan mahdollisen aineiston tai tiedon. Käyttäjällä tarkoitetaan tässä henkilöä, joka etsii aineistoa tai tietoa kirjastosta joko fyysisesti paikalla tai verkon kautta, yksin tai ryhmänä. Paras mahdollinen tieto löytyy yhdistelmänä asiakkaan

haastattelusta ja ammattilaisen tiedonlähteiden tuntemuksesta. Hyvin järjestetyt ajantasaiset kokoelmat ja kirjastopalvelut ovat alueittain sopivia ottaen huomioon myös ne käyttäjät, jotka eivät pääse itse kirjastoon.

Kirjastojen tehtäväkenttä on laajentunut. Uusien aineistojen, kokoelmien hallinnan, uusien tekniikojen käyttötaitojen ja verkkopalvelujen jatkuva päivittäminen ovat haaste sekä kirjastojen henkilökunnalle että käyttäjille. Erityisesti maaseutukirjastojen, taajamien ja pienten kirjastojen työntekijöiden on oltava tieto- ja kulttuurigeneralisteja. Kirjastossa työskentelevien tehtävät lähestyvät yhä enemmän opettajien, toimittajien ja tiedottajien työtä.

Kunnassa kirjastojen ydinosamista tarvitaan etenkin opetus- arkisto- ja museotoimessa, mutta myös muun kunnallishallinnon tietohuollossa, elinkeinotoimessa, kaavoituksessa, ympäristöhuollossa ja päätöksenteon valmistellussa. Kirjastosta saa myös tietoa Euroopan Unionista, sen jäsenmaista sekä päätöksistä.

Kirjastoasiointi

Kirjastotiloissa opiskellaan ja etäopiskellaan, haetaan tietoa ja asioidaan sähköisesti. Se on kaikille kuntalaisille avoin koahtamispaikka, kunnan yhteinen olohuone, jossa luetaan päivän lehdet ja tavataan tuttuja. Koulutustason nousu, opetuksen muuttuminen ja internetin käytön lisääntyminen merkitsevät kasvavia vaatimuksia kirjastojen ydinosamisen laadulle. Yleinen kirjasto tarjoaa joustavan oppimisympäristön.

Suomessa yleiset kirjastot ovat vastanneet yhteiskunnan muutokseen mm. kehittämällä ja lisäämällä verkko- ja mobiilipalveluja. Tämä mahdollistaa sen, että kirjastopalveluja voidaan käyttää kotoa, työpaikalta, vapaa-ajan asunnosta – kirjasto tulee siis asiakkaan luo. Tästä hyötyvät etenkin opiskelijat sekä maaseutu- ja harvaanasuttujen alueiden asukkaat. Kirjastojärjestelmien verkkopalveluja on lähes joka

kirjastolla, mobiilipalveluja joka toisella. Vuonna 2005 tilastoititiin yli 47 miljoonaa yleisten kirjastojen verkkokäyntiä¹. Verkkopalvelujen taustalla tarvitaan jatkuvaa ammattityötä.

Asiakkaat voivat uusia lainansa Internetissä 86 %:ssa kirjastoista ja tehdä varauksen 89 %:ssa kirjastoista. Asiakaspalvelun parantaminen on kirjastojen yleisin peruste verkko- ja mobiilipalvelujen käyttöönotolle (90 %). Lähes 40 % kirjastoista on huomannut, että aineiston kierto on nopeutunut verkko- ja mobiilipalvelujen käyttöönoton myötä.

¹ Verkkokäynnillä tarkoitetaan tässä asiakkaan suorittamaa ulkopuolista virtuaalikäyntiä kirjaston verkkosivustolle, jonka aikana voi tapahtua useita eri toimintoja kuten fyysisen käynnin yhteydessä.

Kirjasto moni- palvelukeskuksena

Maaseudun kehittyvät elinkeinot, monipuolistuva maatalous ja turismi tarvitsevat sivistystä ja tietohuoltoa muiden elinkeinojen tapaan. Paikasta ja ajasta riippumaton etätyö ja opiskelu ovat myös maaseudun tulevaisuutta. Maaseudulla kirjasto on paikka, jossa ylläpidetään lasten ja nuorten perinteistä ja informaatiolukutaitoa, huolehditaan ikääntyneiden tietoyhteiskuntavalmiuksista ja järjestetään kulttuuritapahtumia.

Etenkin maaseudulla kirjastot ovat jo nyt yhteistyössä paitsi opetus- ja kulttuuritoimen, myös vapaa-aika- ja nuorisotoimen kanssa. Yli 100 kunnassa kirjasto hoitaa myös kunnan kulttuuritehtävät. Paikalliset teatterit, nuorisoseurat, museot, kuorot, kirjallisuus- ja runopiirit, taiteilijat, kotiseutu- ja kyläyhdistykset sekä yksittäiset kuntalaiset ovat kirjaston yhteistyökumppaneita. Maaseudun kulttuurimatkailua edistävissä hankkeissa kirjasto on oleellinen toimija. Kirjasto tarjoaa jo tilana monenlaisia mahdollisuuksia. Siellä järjestetään tapahtumia, teemapäiviä, näyttelyitä ja vierailuja.

Yhteisöllisyyden rakentajina kirjastot tarjoavat kokoontumis- ja palvelutiloja. Kunnan sisäisen asioinnin palveluita käytetään eniten kirjastossa. E-demokratiaprojektit, palautekanavat kunnan päättäjien toiminnasta tai kunnallisten päätöksentekoprosessien seuraaminen ovat osa sähköistä asiointia. Yhteistyötä tehdään mm. järjestöjen, pankkien sekä tiedotus- ja matkailuyritysten kanssa.

Yhteistyö ulottuu myös sosiaalitoimeen. Kirjastot palvelevat kaikkia kuntalaisia päivähoitolapsista vanhainkodin asukkaisiin. Räätelöidyt ja asiakkaiden lähelle hakeutuvat kirjastopalvelut ovat yleensä tarkoitettu asiakkaille, jotka itse eivät pääse käyttämään kirjastoa.

Taajama-alueiden kirjastot ovat usein jonkin suuren kirjaston lähikirjastoja. Niillä on käytössään suuren kirjaston palvelut. Lähikirjastolle, kuten maaseutukirjastollekin on ominaista erikoistuminen lähialueen väestön tarpeisiin. Taajaman lähikirjasto tukee toimintaympäristönsä elinkeinoharjoittajia ja muita dynamiikan luojia. Se on paikalliselle opeustoitimelle välttämätön kumppani. Se osallistuu kirjastolle ominaisin keinoin toimintaympäristönsä yhteisöllisyyden luomiseen. Lähikirjasto pystyy ennakkoluulottomasti rakentamaan uusia palvelutuotteita käyttäjiensä tarpeiden mukaan.

Kirjasto oppimisympäristönä

Koulu- ja oppilaitosverkostoa uudistetaan. Eri oppilaitosmuotoja ja alueellista yhteistoimintaa lisätään. Opetustoimen ja kirjastojen toimivalla yhteistyöllä luodaan kaiken ikäisille oppijoille palvelut, jotka ovat tärkeä vetonaula myös asuinpaikkaa valittaessa.

Kansallinen kirjastoverkko käsittää yleisten kirjastojen, korkeakoulu- ja erikoiskirjastojen toimivan verkoston, jota on kehitetty vuosikymmenten

ajan. Ammattikorkeakoulut ovat tuoneet siihen arvokkaan lisän. Yleisten kirjastojen antamien kirjastopalvelujen integroiminen kouluopetukseen on Suomessa edelleen kesken. Noin 80 %:lla kirjastoautoista on pysäkkejä kouluilla.

Syksyllä 2005 tehdyn kirjastokyselyn tulosten mukaan yksi maaseutukirjastojen aikaavievimpiä tehtäviä on koululaisten ja muiden oppijoiden opastaminen erilaisten aineistojen käyttöön, tiedonhallintataitojen opettaminen ja media-lukutaitoon opastaminen.

Oppiminen muuttuu yhä enemmän tiedon itsenäiseksi jäsentämiseksi. Verkkopalvelujen rooli koulutuksessa korostuu ja verkko-oppiminen laaja-alaistuu. Oppija on tiedon etsijä, valikoija ja arvioija. Kirjastojen tulee olla avainasemassa oppimistavoitteen toteuttamisessa. Lähikirjasto on ainoa paikka käyttää maksullisia tai muuten rajattuja tietokantoja. Verkko-opintojen tukemisessa kirjastolla on tärkeä rooli erityisesti niiden opiskelijoiden kohdalla, joilla ei ole omaa välineistöä tai verkko-yhteyksiä opintojen suorittamiseen. Aikuisopiskelijalle maaseudun kirjasto on keskeinen toimija.

Opetusministeriö on tukenut tiedonhakua helpottavia hakupalveluita kaikkien käyttöön.

Viimeisen 10 vuoden aikana kirjasto-ammattilaiset ovat tuottaneet, esim:

<http://www.kirjastot.fi/thp> - Tiedonhaun portti

<http://www.makupalat.fi/> - Makupalat linkkikirjasto

<http://www.kirjastot.fi/tietopalvelu> - Kysy kirjastonhoitajalta

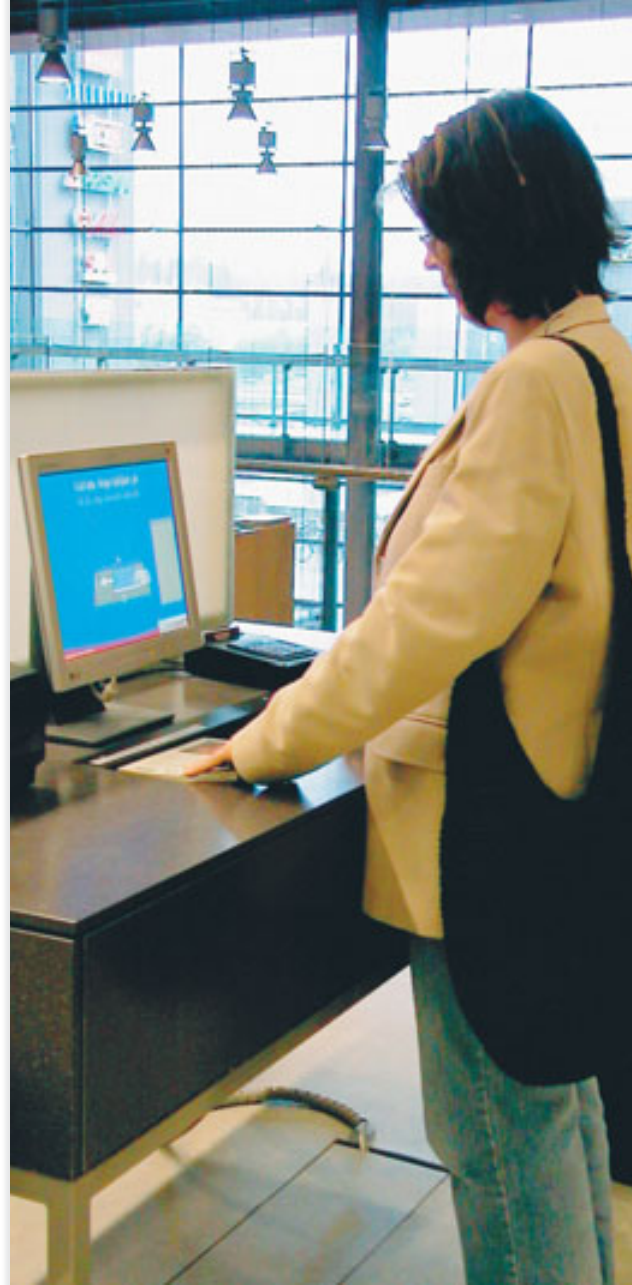
<http://www.lib.hel.fi/kysy.asp> - Kysy online, chat neuvonta

<http://monihaku.kirjastot.fi/> - Frank-monihaku, jolla voi hakea useammasta tietokannasta samanaikaisesti. Haun voi kohdistaa kirjoihin, karttoihin, lehtiin, musiikkitalenteisiin, nuotteihin, äänikirjoihin, elokuvaan ym. Frank on toteutettu avoimella lähdekoodilla.

<http://www.pohjanportti.fi> - Lapin, Oulun ja Kainuun yhteinen alueportaali, josta voi hakea samanaikaisesti Oulun, Lapin ja Kainuun maakuntakirjastojen, yliopistokirjastojen sekä ammattikorkeakoulujen kirjastojen aineistoja.

<http://www.helmet.fi/> - Helmet-aineistohaku. Sisältää tiedot Espoon, Helsingin, Kauniaisten ja Vantaan kaupungin-kirjastojen noin 3,8 miljoonasta kirjasta, nuotista, äänitteestä ja muusta aineistosta. Taloustutkimuksen tekemässä ”Verkkobrändien arvostus Suomessa 2005” –tutkimuksessa Helmet oli Googlen jälkeen toiseksi arvostetuin brändi.

www.nelliportaali.fi/ - Nelli-portaali (National Electronic Library Interface) on kansallinen tiedonhakupöytäkirjasto, joka sisältää yliopisto- ja ammattikorkeakoulukirjastojen sekä yleisten kirjastojen hankkimia elektronisia aineistoja (mm. e-lehtiä, e-kirjoja ja viitetietokantoja).

Maaseudun kirjasto- palvelujen verkottuminen

Kunnissa juuri kirjastot ovat pisimmällä seudullisessa yhteistyössä, tietotekniikan nopeassa käyttöönotossa ja hyödyntämisessä sekä verkkopalvelujen käytössä. Kirjastoilla on jo useamman vuoden kokemus kuntarajat ylittävästä yhteistyöstä, joka varmistaa palvelujen saatavuuden laajemmin ja tehokkaammin.

Eniten verkottumisesta hyötyvät maaseudun kirjastot ja taajamien lähikirjastot. Kirjastoista 64 %:lla on yhteinen aineisto- ja asiakasrekisteri, jolloin kirjasto näyttäytyy asiakkaalle yhtenä kuntarajat ylittävänä palvelukokonaisuutena. Kirjastojen verkko- ja mobiilipalvelujen saatavuus on Suomessa hyvä – 97 prosenttia kirjastoista tarjoaa asiakkailleen ympärivuorokautisia verkkopalveluita.

Seudullisen yhteistyön ansiosta kuntalaisen käytettävissä on omaa kuntaa laajemmat kokoelmat ja tietoresurssit. Kirjastojen monipuolinen kokoelma on kansalaisten yhteistä sivistyspääomaa. Vain noin 7 % maan kirjastoista ei osallistu kirjastojen väliseen yhteistyöhön.

Seudullinen yhteistyö, verkkoluetteloiden helppokäyttöisyys ja kirjastojen muut verkkopalvelut ovat moninkertaistaneet aineiston liikkuvuuden. Vähentyneet aineistomäärärahat eivät ole enää taanneet riittävän laadukkaita ja monipuolisia kirjakokoelmia kaikkiin kirjastoihin. Seudullisella yhteistyöllä ja yhteisesti luoduilla kuljetuksilla on pystytty palvelemaan asiakkaita. Onnistuneesta yhteistyöstä huolimatta kaikkien kirjastojen tulee uusia kokoelmiaan.

Seudullisessa yhteistyössä kirjastoverkko on enemmän kuin yksittäisten kirjastojen summa. Alueen kirjastot saavat vertaistukea käytännön työssä. Seudullisen yhteistyön ja verkottumisen seuraava vaihe on työn ja kustannusten todellinen jakaminen ja erikoistuminen.

Seudullisen kirjastoyhteistyön etuja:

- yhteinen aineisto- ja asiakastietokanta,
- yhteiset aineisto-, ohjelmisto- ja laitehankinnat sekä niihin liittyvät sopimukset,
- perinteinen ja sähköinen aineisto yhteiskäytössä,
- yhdessä kirjastossa tuotettuja verkkopalveluja voi käyttää seudun kaikissa kirjastoissa,
- yhteinen varasto ja varastointipolitiikka,
- yhteinen yleishallinto sekä henkilöstö- ja taloushallinto,
- alueellisesti laaja kirjastoautotoiminta,

- yhteiset kehittämissuunnitelmat, logistiikkapalvelut (esim. aineiston kuljetus) ja
- yhteistyö koulujen, muiden kirjastojen ym. toimijoiden kanssa.

Esimerkkejä seudullisesta yhteistyöstä:

- Outi, Oulun seudun kuntien yhteisluettelo; pohjoismaiden vanhin maaseudun kirjastokimppa www.outikirjastot.fi
- Lapin kirjasto, mukana myös tieteellisiä ja erikoiskirjastoja; myös saamen kielellä <http://www.lapinkirjasto.fi>
- PIKI, Pirkanmaan kimppa, jolla yhteinen kirjastojärjestelmä, kokoelmatyö ja aineistokuljetukset <http://kirjasto.tampere.fi/Piki?formid=find2>
- Fredrika, ruotsinkielisen Pohjanmaan kirjastojen yhteisluettelo www.fredrika.net

Kaukopalvelu ja kuljetus

Seudullinen yhteistyö, verkkoluetteloiden helppokäyttöisyys ja kirjastojen muut verkkopalvelut ovat moninkertaistaneet aineiston liikkuvuuden ajasta, jolloin käytössä oli vain perinteinen, postitse toimiva kaukolainaus. Uusia aineistoja, kuten DVD-levyjä ovat pystyneet hankkimaan vain suuret kirjastot.

Logistinen työ vie kirjastoissa huomattavan osan työajasta: mm. aineiston lainaus, palautusten vastaanotto ja hyllytys, varattujen ja kuljetettavien aineistojen keräily, lajittelu, pakkaaminen, kirjastoon tulevan varatun aineiston vastaanotto ja käsittely. Uuden aineiston hankintaan ja vanhentuneen aineiston poistoon liittyy logistista työtä. Perinteisen kaukolainauksen rinnalle kirjastot ovat kehittäneet uusia asiakaslähtöisiä tapoja, kuten esimerkiksi seutulainat.

Kirjastojen vastauksissa nousi käytännön suureksi ongelmaksi toimivan ja kustannustehokkaan logistiikan (kaukopalvelu ja aineiston kuljetus) puuttuminen. Uudet toimintatavat ja -mallit ovat erityisen

tärkeitä pitkien välimatkojen maaseudulla. Seutulogistiikan avulla kunnat voivat alentaa kustannuksiaan. Kirjastoilla on myös vanhaa perinnettä kotipalvelusta, jolla palvellaan vanhuksia ja vammautuneita.

Onnistuneita ratkaisuja ja hankkeita

Tampereen PIKI:n lisäksi Lapin kirjastoissa ns. Rekku-kuljetusta käyttävät 13 kunnan kirjaston lisäksi myös Lapin yliopiston kirjasto ja ammattikorkeakoulujen kirjastot.

Liikenne- ja viestintä- sekä opetusministeriön teettämässä HUKILO - Huomispäivän kirjaston logistiset ratkaisut -aselvityksessä (2004) esitettiin mm. seudullisen hankintayhteistyön kehittämistä, yhteisen logistiikkajärjestelmän luomista ja yhteistä monipuolista kokoelmien hallintaa. Palvelutarjontaa voidaan hienojakoistaa siirtymällä massapalveluista perus-, täsmä- ja lisäarvopalveluihin. Uusia palvelumuotoja tukevat mm. tunnistus- ja käsittelyteknologioiden hyödyntäminen sekä seutulogistiset ratkaisut. Teknologian tärkeimpänä lähiajan haasteena nähtiin siirtyminen RFID-tekniikkaan eli radiotaajuuksiin perustuvaan tunnistamiseen.

Haasteet

Kirjastoammatillinen osaaminen

Korkeakoulutasoisen ammatillisen henkilöstön määrää on kuntien kirjastoissa vähennetty huolestuttavasti, jonka seurauksena tieto- ja neuvontapalveluja on supistettu. Ammattihenkilöstön vähentäminen heikentää ratkaisevasti kansalaisten tiedollista tasarvoa ja perusoikeuksien toteutumista.

Kirjastotoimen suurimmat haasteet ja ongelmat ovat samoja kuin menestystekijät: kirjastoammatillisen henkilöstön riittävyys ja henkilöstön ydinosaamisen päivittäminen jatkuvasti muuttuvissa toimintaympäristöissä. Väestön koulutustason nousu, opetustoimen lisääntyvät tarpeet ja tiedonhallinnan moninaistuminen edellyttävät kirjastoammatilaisilta hyvää perus- ja täydennyskoulutusta. Kehittynyt tietoyhteiskunta ja erityisesti verkostoitunut toiminta asettavat kirjastojen henkilökunnan asiantuntijuu-delle uusia haasteita.

Kirjastoalan peruskoulutusta on saatavilla yliopisto- ja ammattikorkeakoulutasolla ja toisella asteella. Tulevaisuudessa on huolehdittava, että laadukasta alan koulutusta on saatavilla kaikilla tasoilla. Tavoitteena on, että nostetaan kirjastohenkilöstön osaamistasoa. Digitaalista aineistoa ja verkkopalveluja on kirjastoissa saatavilla, mutta niiden käyttö on liian vähäistä. Opetusministeriö on rahoittanut erilaisten hakupalvelujen ja tietokantojen tuottamista, jotta laadukkaita palveluita saataisiin kaikkien käyttöön kirjastojen kautta. Tavoite ei toteudu nykyisellään. Syynä ovat henkilöstön vähyys ja täydennyskoulutuksen puute.

Kirjastojen tietopalveluissa joudutaan vastaamaan yhä haasteellisempiin kysymyksiin, mikä vaatii jatkuvaa asiantuntemuksen vahvistamista. Kirjastojen henkilöstö tarvitsee pedagogista ja tiedonhakutaito-

jen täydennyskoulutusta. Maakuntakirjastot voivat järjestää alueen henkilöstölle koulutusta maaseudun ammatteihin liittyvien tiedonlähteiden tuntemuksessa. Maaseudulla on myös tarvetta järjestää poikkihallinnollista täydennyskoulutusta kulttuuri-toimen ja opetustoimen kanssa.

Kirjastohenkilöstön vastauksissa nousi esille huoli koulutetun henkilöstön vähydestä samaan aikaan kun osaamisen kysyntä kasvaa.

Otteita vastauksista:

- Miten ylläpitää omaa osaamistaan, kun tiedonhakupyynnöt ovat yhä vaativampia.
- Verkkopalvelujen käytön opastustarve on kasvanut räjähdysmäisesti.
- Miten pysyä mukana tietotekniikan ja tietoverkkojen kehityksessä.
- Miten kustantaa uudet kirjastoaineistot ja saada niiden käyttöön opastusta.
- Kirjastot eivät pysty vastaamaan kasvavaan kysyntään, vaikka kaiken tasoisessa oppimisessa ja opetuksessa kirjastot ovat välttämättömiä.
- Räätelöityjä osaamispalveluita ei pystytty nykyisellään tuottamaan, vaikka niiden kysyntä ja tarve on kasvava.
- Miten selviytyä kasvavista laatuvaatimuksista, kun koulutettua henkilöstöä on vähennetty.

Edellytyksenä on, että kirjastoammatillista henkilöstöä on lisätty ja täydennyskoulutus on jatkuva. Maaseudulle tulee jatkossakin saada osaavaa sekä yhteiskuntaa ja kulttuuria laajasti tuntevaa henkilöstöä.

Kirjasto tietoyhteiskunta-taitojen edistäjänä

Luodessaan uusia mahdollisuuksia tietoyhteiskunta saattaa myös polarisoida kansalaisiaan entistä jyrkemmin. Tämä näkyy erityisen selvästi kirjastojen asiakaspalvelussa.

Kirjastot ovat merkittävässä roolissa tietoyhteiskuntavalmiuksien opettamisessa, yhteisöllisyyden luojina sekä kansalaisvaikuttamisen taustatiedon ja kokoon-tumistilojen tarjoajina. Kasvavaan kotipalveluiden tarpeeseen kirjastot voivat vastata osaltaan ja etsiä ratkaisuja aineiston kuljettamisiin ja ihmisten uudenslaisiin asiointitapoihin.

Sähköisen asioinnin nopea lisääntyminen ja muuttuminen korostavat tiedonhallintataitojen merkitystä. Kokemusten mukaan ”kylmät asiointipisteet” jäävät käyttämättä, koska sähköisessäkin asiointissa olennaista on saada luotettavaa opastusta. Luotettavan opastuksen edellytys on henkilöstön jatkuva täydennyskoulutus. Maaseutualueet ja kylät voidaan säilyttää elinvoimaisina sähköistä asiointia hyödyttäen.

Tietoyhteiskunnan verkostoitunut toiminta asettaa uusia haasteita kirjastojen henkilökunnan asiantuntijuudelle. Kirjaston pitkälle kehittynyt tekniikka tuo uusia mahdollisia toimintatapoja viedä kirjaston palvelut sinne, missä asiakkaat ovat. Uusilla toimintatavoilla saavutetaan asiakkaita, jotka fyysisesti ovat kaukana kirjastopisteistä tai joilla ei ole ollut mahdollisuutta käyttää teknisiä laitteita.

Arkielämästä selviytyminen edellyttää erilaisia luku- ja tiedonhallintataitoja eli informaatiolukutaitoja. Kirjastoja käytetään tietotekniikan alkuaskeleiden oppimisessa sekä verkko- ja tiedonhakutaitojen hankkimisessa. Nämä taidot ovat tietoyhteiskunnan perusosaamista.

Kirjastojen tarjoamat tilat, joissa on ajanmukainen viestintäympäristö (internet, sähköisen asioinnin palvelut ja opastus) ovat merkityksellisiä ihmisten toimintakyvyn ja vuorovaikutuksen kannalta.

Hyödynnetään kirjaston mahdollisuudet ikääntyneiden ja muiden erityisryhmien tietoyhteiskuntavalmiuksien opettamisessa.

Vahvistetaan kansalaisuuden toteutumisedellytyksiä kehittämällä kirjastoja entistä tietoisemmin kansalaisen ja hallinnon kohtaamispisteinä sekä rakentamalla kirjasto- ja tietopalveluja ja julkisen hallinnon sähköistä asiointia yhteisenä verkkopalveluna.

Kirjasto tilana

Kuntalaiset tarvitsevat erilaisia työskentely- ja opiskeluympäristöjä, syventävän työn tiloja, koneita

ja yhteyksiä. Asianmukaisesti resursoidut kirjastot soveltuvat erinomaisesti internet-työpisteiden sijoituspaikoiksi. Niissä on tietotekniikkavarustuksen lisäksi tarjolla muuta aineistoa ja ammattiapua tiedon laajempaan hankkimiseen.

Haasteet korostuvat maaseudulla, jossa ei ole muita organisaatioita, kulttuurilaitoksia tai erikoisasiantuntijoita lähettyvillä. Maaseudun kirjastojen tärkeä tehtävä on tarjota fyysinen tila, kohtaamispaikka, joka tarjoaa mielekkään vapaa-ajan ja omaehtoisen opiskelun tilan kaikenikäisille. Kirjasto on ainoita jäljellä olevia hiljaisuuden ja rauhan julkisia keitaita.

Hyödynnetään kirjastojen mahdollisuudet yhteisöllisyyden rakentajina, kaikille avoimina ei-kaupallisina kohtaamispaikkoina sekä kokoontumis- ja palvelutilojen tarjoajina

Uusissa kirjastotiloissa on huomioitava uudet asiat: läppäreineen kirjastoon tulevat eläkeläiset, langattomat alueet, projekti- ja työskentelytilat, tilat kommunikoinnille, tilat oppimiselle - ja tilaa elää.

Koulun ja kirjaston yhteistyö

Suurimman haasteen kirjastoille tuo oppimisen muuttuminen tiedonhallintaa korostavaksi.

Peruskouluilta, lukioilta ja osin myös ammatillisesta perusopetuksesta puuttuvat tietohuollon vahvat verkot. Tiedonhallintataidot tulee selkeästi kirjata opetussuunnitelmiin. Opettajien tiedonhallintataitoja ja kirjastohenkilöstön pedagogisia taitoja tulee lisätä merkittävästi (Kirjastostrategia 2010).

Hyvällä suunnittelulla ja yhteistyöllä sekä nykyistä kirjastojen infrastruktuuria hyödyntämällä voidaan tarjota hyvätasoiset kirjastopalvelut kaiken ikäisille oppijoille suhteellisen pienin lisäpanostuksin. Voidaan luoda kaiken ikäisille oppijoille palvelut, jotka ovat tärkeä vetonaula myös asuinpaikkaa valittaessa.

Yleisten kirjastojen kautta myös oppilaitokset saavat maaseudulla ja taajamissa kirjastoverkoston palvelut käyttöön yhteisillä sopimuksilla.

Yhteistyö onnistuu paremmin, jos tarvittava rahoitus varmistetaan yhdessä ja sovitaan tilojen ja laitteiden yhteiskäytöstä.

Tiedonhallinnan opetustarjontaa kehitetään alueellisesti ja palkataan yhteisiä pedagogisia informaatikkoja.

Tehdään hankintayhteistyötä (kilpailutus, ostot, aineiston rekisteröinti tietokantaan).

Seudullisuus

Seudullisen yhteistyön lisääntyessä atk-kirjastojärjestelmiltä vaaditaan entistä enemmän yhteisten stan-

dardien käyttöönottamista sekä vertailukelpoisia käyttötilastoja verkko- ja mobiilipalveluista.

Käytännön suurena ongelmana on toimivan ja kustannustehokkaan logistiikan (kaukopalvelu ja aineiston kuljetus) puuttuminen. Seutulogistiikan avulla kunnat voivat alentaa kustannuksiaan.

Seutulogistisia ratkaisuja voidaan hyödyntää erityisesti uusien palvelujen kehittämisessä, joita ovat esimerkiksi aineiston maksulliset kotiintoumitukset, kirjastoautomaatit ja aineiston kuljetukset alueen kuntien välillä harvaan asutuilla alueilla.

Kirjastot kunta- ja palvelurakenneuudistuksessa

Palvelurakenteiden uudistuksissa lähtökohtana tulee olla kirjasto- ja tietopalvelujen peruspalveluluonne: ne on saatava läheltä ja niissä on oltava ammattitaitoista henkilöstöä. Mikäli uudistuksessa kunnan kirjasto muutetaan lähikirjastoksi tai vastaavaksi, tulee sen johtajalta vaatia korkeakoulututkinto ja alan koulutus. Tulevista kuntien yhteistyömuodoista riippumatta myös lähikirjastoissa tulee olla riittävästi korkeakoulutettua kirjastoalan henkilöstöä.

Kirjastopalvelujen lähtökohtana on, että kansalaisilla on tasavertaiset mahdollisuudet laadukkaisiin kirjastopalveluihin asuinpaikasta ja varallisuudesta riippumatta. Kehittynyt tietotekniikka antaa hyvät

mahdollisuudet kirjastojen yhteistyöhön toisiaan tukevana verkkona. Kirjastopalvelujen tuottavuutta voidaan parantaa ajantasaistamalla kirjastojen teknistä infrastruktuuria, kehittämällä kirjastojärjestelmien toimintoja ja hyödyntämällä niitä tehokkaasti. Kaiken edellytys on osaava henkilöstö.

Tuleva kunta- ja palvelurakenneuudistus edellyttää kirjastojärjestelmiltä uusia standardinmukaisuuksia ja järjestelmien rajat ylittäviä ratkaisuja. Standardinmukaisuus mahdollistaa järjestelmien yhteiskäytön sekä verkko- ja mobiilipalvelut. Jokainen yhteistyöverkosto joutuu aika ajoin uudelleen arvioimaan atk-järjestelmänsä, mikä on sopiva

kohta tarkastella myös seudullisen verkoston jäsenyyttä uudelleen.

Mikäli kunta- ja palvelurakennemuutoksessa päädytään nykyistä suurempiin hallintokokonaisuuksiin, kukin lähikirjasto voi halutessaan erikoistua juuri oman alueensa edellyttämiin palveluihin nykyistä tietoisemmin. Nykyisiä elinvoimaisia sivu-, lähi-, maaseutukirjastoja tai kirjastoautoja ei ole viisasta lakkauttaa lyhytnäköisesti, vaan kirja-voittaa tarvittaessa niiden palveluja alueen tarpeen mukaisiksi.

Kirjastojen nykyisten verkkojen kannalta kuntautuistushanke on haastava. Ei ole olemassa yhdenmukaista todistetta sille, että kirjastojen palvelutason laatu olisi suoraan verrannollinen kunnan kokoon. Jotta kirjastot pystyvät toimimaan monipuolisesti ja ajanmukaisesti, hallinnollisten alueiden tulee olla riittävän suuria.

Palvelurakenteiden uudistuksessa tulee hyödyntää kirjastojen nykyiset seudulliset pitkälle edenneet yhteistyörakenteet ja kannustaa niitä. Hyvin toimivan yhteistyöalueen luominen vie aikaa.

Toimenpiteet väestön sivistystason ja tietoyhteiskuntataitojen turvaamiseksi

Poikkihallinnolliset toimenpiteet

Kirjastostrategia 2010:n toimenpide-ehdotuksista heikoimminkin ovat toteutuneet poikkihallinnolliset toimenpide-ehdotukset. Tulevaisuudessa tarvitaan yhä enemmän hallinnon rajat ylittävää yhteistyötä.

Kirjastot toimivat aktiivisesti yhteistyössä muiden hallintokuntien kanssa, tekevät yhteistyösopimuksia ja sopivat kustannusten jakamisesta.

Yksittäisiä esityksiä:

- Luodaan kaukopalveluun uusi toimintakonsepti ja toteutetaan se mahdollisimman taloudellisesti ja joustavasti.
- Luodaan uusia logistisia ratkaisuja valtakunnallisesti ja alueellisesti.

- Tuetaan kombikirjastojen kehittämistä (yleisen kirjaston ja opetustoimen yhteinen kirjasto, jossa on pedagoginen informaattikko).
- Järjestetään täydennyskoulutusta kirjasto- ja opetushenkilöstölle etä- ja lähiopetuksena.
- Jatketaan ajantasaisen laite- ja viestintäinfrastruktuurin hankkimisen tukemista kirjastoihin.
- Kirjataan kirjastojen osuus selkeästi kuntien ja alueiden kokonais-, tieto- sekä koulujen tieto- ja viestintästrategioihin. Sisällytetään tiedonhallintataidot ainekohtaisiin opetussuunnitelmiin.
- Luodaan uusia toimintamalleja ja konsepteja maaseudun peruskoululaisten, lukioiden ja ammatillisen perusopetuksen tietohuoltoon.

Kunta- ja aluetaso

Hallinnollisen yksikön eri kirjastopisteet ja autot painottavat toimintaansa alueen tarpeiden mukaan ja erikoistuvat esimerkiksi

- kuntien monipalvelu-, tieto- tai kulttuurikeskuksiksi
- digitaaliseen palveluun
- tiedonhallintotaitojen opastamiseen
- kulttuuriin
- johonkin aihealueeseen (esim. taide, musiikki) paikkakunnan luonteen mukaisesti
- kotiseutuaineistoon ja kotiseutumatkailuun.

Kirjastojen perustehtävä on kaikissa vaihtoehdoissa pääasiana.

Laadun varmistus

- Varmistetaan kirjastopalvelujen laatu palkkaamalla kirjastoihin korkeakoulutettua alan henkilöstöä ja hankkimalla ajantasaista monipuolista aineistoa. Tapauskohtaisesti uusien seutukirjastojen perustamissopimukseen tai vastaavaan tulee kirjata, että sivu- tai lähikirjastosta vastaavalta vaaditaan korkeakoulututkinto ja alan ammatilliset opinnot.
- Yliopisto-, ammattikorkeakoulu- ja toisen asteen koulutuksen tasoilla tulee varmistaa kirjasto- ja informaatioalan koulutuksen saatavuus ja laatu opetustoimen organisoituessa uudelleen.
- Henkilöstöä tulee täydennyskouluttaa.
- Rakennetaan kirjastotilat helposti muunneltaviksi.

Verkottuminen ja seudullinen yhteistyö

Seudullisen yhteistyön ja verkottumisen seuraava vaihe on työn ja kustannusten todellinen jakaminen eri organisaatioiden ja hallintokuntien kanssa.

Liitteet

LIITE 1

Pohjoismaiden kirjastoverkot ja hallintorakenteet muutoksessa

Myös muissa Pohjoismaissa uudistetaan kunta- ja palvelurakennetta, kirjastopalvelut mukaan luettuna. Uudenmaan läänin kokoinen Tanska jaetaan 1.1.2007 lähtien viiteen suureen palvelualueeseen ja 98 kuntaan, jossa on vähintään 30 000 ja keskimäärin 50 000 asukasta. Maakuntakirjastot ovat erikoistuneet: osa erikoistuu mm. informaatiolukutaitoon ja osa verkkopalvelujen kehittämiseen.

”Det nye Danmarks folkbibliotek” (”Uuden Tanskan yleiset kirjastot”) on yleiseen kuntauudistukseen liittyvä Tanskan kirjastoviranomaisten ohjekirja kirjastoille. Suomessa on jo tehty ohjekirjassa esitettyjä asioita: palveluja, tekniikkaratkaisuja ja hallintoa on jo muutettu ja rationalisoitu. Ohjekirjassa todetaan, että kirjastot ovat paikallisia kulttuurikeskuksia. Ne antavat ainoana lakisääteisenä kulttuuritoimintana hyvän lähtökohdan kulttuurin määrittämisessä.

Kirjaston roolia ”demokratian foorumina” halutaan vahvistaa. Kansalaisille pitää välittää tietoa kunnan toiminnasta ja vireillä olevista asioista yhä tehokkaammin. ”Uudet kunnat” -nimiseen yleisten

kirjastojen ja koulukirjastojen yhteiseen kehittämiseen annettiin vuonna 2006 noin 800 000 euroa. Maassa kehitellään tällä hetkellä erilaisia ns. kombikirjastoja; yleisen kirjaston ja koulukirjaston yhdistelmiä.

Tanskassa painotetaan kansalaisten oikeutta tasalaatuisiin palveluihin, kuten Suomen Kirjastostrategia 2010:ssa. Periaatetta on toteutettu mm. kaikkien kirjastojen yhteisellä verkkoluettelolla sekä yhtenäistämällä maksut ja sakkotaulukot. Tanskan kirjastostrategialuonnoksessa ”Fra information til viden” (Informaatiosta tietoon, 2005) esitellään kolme yleisluonteista tavoitetta:

- relevantin tiedonsaannin turvaaminen eri kohderyhmille,
- opiskelijoiden, tutkijoiden ja kansalaisten informaatiolukutaidon kehittäminen, ja
- oppimisen ja kokemuksellisuuden vahvistaminen kirjastojen fyysisissä ja virtuaalisissa palveluissa.

Tanskassa tehtiin myös mielenkiintoisia maksullisten kirjastopalvelujen kokeiluja 2000-luvun alussa. Loppuraportissa todettiin, että toiminnallisesti ne veivät kirjastoja eteenpäin, mutta eivät tuoneet takaisin edes niihin sijoitettuja kokeilurahoja. Ruotsissa on menossa nk. vastuuseelvitys (Ansvarsutredningen) valtion, kuntien ja aluehallinnon työnjaosta ja vastuusta. Norjan ABM-utvikling, kulttuuriministeriön alainen arkistojen, kirjastojen ja museoiden hallintoelin, syntyi muutama vuosi sitten kunnallisesta itsehallinnosta käydyin keskustelun seurauksena.

Norjassa ja etenkin Ruotsissa painotetaan kuntien itsemääräämisoikeutta. Tämä on johtanut pieniin toiminnallisiin yksiköihin ja laskevaan palvelutason, mikä näkyy myös käyttötilastoissa. Suomalaiset ja tanskalaiset käyttävät kirjastoja kaikista pohjoismaalaisista ylivoimaisesti eniten.

Kirjastostrategia 2010:n ydinkohdat

Kuntien ja valtion tehtävien linjauksessa kunnat vastaavat palvelujen lainmukaisesta järjestämisestä ja vakiintuneista peruspalveluista. Rahoituksesta vastaavat kunnat ja valtio yhdessä.

Valtion erityistoimin tuetaan laadukkaana, monimuotoisen aineiston ja julkistiedon saamista kirjastoihin sekä taataan kansallisen kulttuurin saatavuus ja kansallisen kirjastoverkon kansalaisia hyödyttävät uudet rakenteet. Näillä toimenpiteillä vähennetään asuinpaikasta, iästä, osaamistasosta ja varattomuudesta johtuvaa tiedollista syrjäytymistä, digitaalista kuilua sekä kirjastopalveluiden eriarvoistumista. Ne tuovat mukanaan myös huomattavia aika-, työ- ja kustannussäästöjä vähentäessään päällekkäistyötä.

Alueellisia ja kirjastojen välisiä eroja tasoitetaan verkon kautta jaettavilla keskitetyillä ja alueellisilla täsmäpalveluilla ja tukemalla alueellisia kirjastopalveluja. Yksittäisessä kirjastossa voidaan näihin tukeutumalla paneutua peruspalveluihin ja omiin käyttäjiin.

Kansalaisten yhdenvertaisen tiedon ja kulttuurin saatavuus turvataan kehittämällä yleisistä kirjastoista hybridikirjastoja, jotka tukeutuvat sekä fyysiseen että verkkoaineistoon. Ensimmäinen edellytys on osaava ja koulutettu henkilöstö. Lisäksi kaikilla kirjastoilla on oltava käytössään tarvittavat standardit

ja ajantasainen tekninen infrastruktuuri verkkopalvelujen täydeksi hyödyntämiseksi.

Kirjastojen ja kirjasto-osaamisen keskeinen merkitys implementoidaan kaikkeen päätöksentekoon. Ne otetaan huomioon tietoyhteiskunnan kehittämisessä, kansallisen kulttuurin edistämiseksi, elinikäisessä oppimisessa, kansalaistaitoihin ohjaamisessa, aluepolitiikassa ja kansainvälistymisessä.

Kirjastojen peruspalvelut on määritelty viimeksi v. 2003 opetusministeriön teettämässä peruspalveluselityksessä ”Kirjastopalvelut kaikilla mausteilla. Palvelutuotannon tila, tarpeet ja tulevaisuuden linjauksia”. Siinä linjattiin maksuttomiksi peruspalveluiksi mm.:

- lainaus ja palautus, lainojen uusiminen
- perustietopalvelu ja kaikki aineistoon kohdistuva esityö, mikä mahdollistaa tietopalvelun
- aineiston käyttö kirjastossa (lukusalit yms.)
- kaukolainaus maakuntakirjastoista ja yleisten kirjastojen keskuskirjastosta
- tietokantojen käyttö kirjaston koneilla ja kotona, jos on kotikäyttölisenssejä
- työvälineiden käyttö kirjastossa (tietokoneet, välineet musiikin kuunteluun, mikrofilmlukulaitteet yms.)
- kirjaston oman aineistotietokannan etäkäyttö.

Kirjastopoliittisen ohjelman 2001–2004 ydinkohdat

Kirjaston tehtävät paikallisesti, alueellisesti, valtakunnallisesti ja globaalisti

Paikallinen taso, kunta, kaupunginosa tai kylä:

- Yhteisön olohuone
- Tie kulttuurin ja tiedon universumiin eli tieto sisällöistä
- Kyky hakea tietoa, tietopalvelu
- Käyttäjien omatoimisen tiedonhaun ohjaus
- Paikallistiedon prosessointi
- Paikallinen kansalaisen perustieto
- Verkottuminen paikallistason julkisiin ja yksityisiin palveluihin
- Paikallisen elinkeinoelämän palvelu
- Kansalaistoiminnan forum, järjestöt, vapaaehtoisen verkottumisen alustat
- Virtuaalinen paikallisyhteisö
- Kulttuuripalvelujen ja tapahtumien järjestäminen

Alueellinen taso:

- Alueellisen tiedon prosessointi ja hallinta yhdessä muiden alueellisten toimijoiden kanssa (mm. alueeseen liittyvän tiedon ja kulttuurin metadatan tuottaminen yhteistyössä esim. museoiden ja arkistojen kanssa)

- Painetun ja sähköisen aineiston joustava ja tehokas liikkuminen (kaukopalvelu); logistiikka
- Verkottuminen aluetason kulttuuripalveluihin

Valtakunnallinen taso:

- Kansalaisen tietopalvelu, valtakunnallisesti tuotetun julkisen tiedon välittäminen
- Sähköinen kirjasto
- Valtakunnalliset tietokannat / erillisten tietokantojen yhteiskäyttöisyys
- Keskitetty aineistojen luettelointi ja sisällönkuvailu
- Painetun ja sähköisen aineiston joustava ja tehokas liikkuminen (kaukopalvelu); logistiikka
- Valtakunnalliset lisenssit elektroniseen aineistoon
- Ohjelmistopalvelut

Tietoyhteiskunnan perusarvot:

- oikeus ja kyky tietoon
- oikeus ja kyky kansalaisuuteen
- oikeus ja kyky itseilmaisuuun ja luovuuteen

Tietoyhteiskunnan kansalaistaidot

- perinteinen lukutaito
- tietokonelukutaito
- informaatiolukutaito
- medialukutaito
- tiedonhankintataidot
- kulttuuristen merkitysten luomisen taidot
- tiedon tuotantotaidot

Kirjasto on perusopetuksen ohella julkisen hallinnon tärkein tapa toteuttaa tietoyhteiskunnan kansalaisuuden tiedollisia ja kulttuurisia edellytyksiä. Kirjasto muodostaa kattavan sivistyksellisen ja teknisen tietopalveluinfrastruktuurin. Sen tarjonta toteuttaa

tietoyhteiskunnan perusoikeuksia, edustaa tiedon ja kulttuurin kokonaisuuden saatavuutta sekä opettaa tietoyhteiskunnan kansalaistaitoja. Yleinen kirjasto vastaa tietohuollosta sekä julkisen tiedon, meta-tiedon ja kulttuurin saatavuudesta yhteiskunnassa.

LIITE 4

Tilastotietoja

Kirjaston merkitystä kuntalaisille arvioidaan yleensä käyttötilastojen ja kyselytutkimusten avulla. Nämä tuottavatkin näyttäviä indikaattoreita. Mikään muu julkisin varoin tuotettu palvelu ei yllä vastaaviin käyttölukuihin. Kirjastoilla ennätyksellinen panos-tuotos-suhde. Kuntien kaikista menoista kirjasto-palvelut ovat noin 2-1 %. Uusimmasta Kaupunki ja kuntapalvelut -tutkimuksesta (2005) käy ilmi, että kuntalaiset arvostavat kirjastopalveluja.

Yleisten kirjastojen toimipisteet 1996–2005

	1996	2000	2005
Kirjastoja, josta	1 006	936	939
- pääkirjastoja	439	436	412
- sivukirjastoja	437	401	456
Aukiolotunteja/vuosi	1 579 850	1 507 104	1 458 770
Kirjastoautoja, joiden	214	201	182
- pysäkkejä	18 438	16 960	14 787
Muita palvelupaikkoja	1 000	849	659

- Kuntalaisista noin 80 % käyttää kirjastoa vähintään kerran vuodessa ja 64 % säännöllisesti. Vuonna 2005 fyysisiä kirjastokäyntejä yli 62 miljoonaa eli 12 käyntiä/asukas ja tilastoituja internet-asiointeja arviolta 45,5 miljoonaa. Painetun aineiston lainoja oli lähes 110 miljoonaa eli 20 lainaa/asukas.
- Kokoelmia yleisissä kirjastoissa on yli 41 miljoonaa kappaletta, josta kirjoja on 37 miljoonaa. Nuotteja ja partituureja on lähes yksi miljoona kappaletta. Muuta kuin kirja-aineistoa on vain noin 3,5 miljoonaa; siitä musiikkia-äänitteitä 563 000, videoita 478 000, cd-rom levyjä noin 100 000 ja dvd-levyjä noin 80 000 kappaletta. Muuta aineistoa, kuten äänikirjoja on noin 292 000 kappaletta.
- Kirjastoverkko, kirjastoaineiston hankinta ja henkilöstön määrä on viimeisen kymmenen vuoden aikana supistunut huomattavasti. Kirjastoyksiköiden määrä on pudonnut 14 %, kirjastoautojen määrä yli 18 %, kirjastoaineiston hankintamäärärahat 25 %. Uuden aineiston hankinta on vähentynyt n. 18 % ja henkilöstömäärä lähes 10 %. Samaan aikaan lainaus on kasvanut 22 % ja käynnit 24 % ja rinnalle on rakennettu kattavat kirjastojen verkkopalvelut.
- Kirjastojen tehokkuus on noussut olennaisesti sitten 1990-luvun puolivälin. Kaikki edellä mainittu on saatu aikaan vain 4 210 kirjastohenkilöstön ammattitaidolla, josta 1 900 työskentelee 19 maakuntakirjastossa ja 480 Helsingin kaupunginkirjastossa. Kirjastoammatillista henkilöstöä on koko maassa vain 3 500.

OPETUSMINISTERIÖ

Undervisningsministeriet

MINISTRY OF EDUCATION

Ministère de l'Éducation

ISBN 952-485-234-9